

Småjordbrukets förhållanden och villkor 1930–1960: Några minnesanteckningar

Birger Svensson

De´ ä´ könstit me´ jordbruket.....

Under min uppväxttid hörde jag ibland bönderna i trakten säga: ”De´ e´ könstit med jordbruket! Öm en titter på säsoodlinga går dä´ me´ förlust, å öm en titter på mjölkninga så går dä´ me´ förlust, o´ like dant e´ dä´ me´ skogen! Men slör en ihopet då går dä´ me´ vinst!” Visst finns det lite skämt bakom uppfattningen, men också mycket sanning, för om de olika produktionsgrenarna passades in i ett mönster där de samverkade, uppstod vad som nu kallas synergieffekter, d.v.s. 1+1 blev mer än 2. Om nu detta var ganska självklart för bönderna i Östergötland på 30–40-talen hade deras förfäder en gång fått betala ett högt pris för lärdomen. Då hade slätterängen isolerats från gårdarnas cirkulation, den slåttrades och dess träd hamlades, och allt blev vinterfoder till djuren. Stallgödseln tillfördes sedan åkermarken medan slätterängen inte gödslades alls och därför utarmades samt slutade upp att ge det nödvändiga vinterfodret. I mitten av 1500-talet uppstod därför en katastrofal försörjningssituation, där t.o.m. konung Gustaf Wasa med kraft ingrep. Så småningom, efter ca 150 år, löstes problematiken upp och produktionen av livsmedel förbättrades. Den lärdom som vanns, visade bl.a. att jordarnas innehåll av växtnäring är ändligt, vilket betyder att all växtodling måste bedrivas så att den bortförda mängden växtnäring alltid måste ersättas. En negativ växtnäringsbalans leder ju förr eller senare till utarmning av åkermarken! Denna sanning är dock ännu ej accepterad av de odlingsläror som har sitt ursprung i den antroposofiska skolan, bl.a. den biodynamiska odling och dess släkting, den ekologiska odlingen. Bönder på 1300–1550-talen är naturligtvis förlåtna, de hade ingen kunskap att tillgå om växtbiologiska fakta. De av dagens bönder, som inte accepterar grundläggande, väl dokumenterad kunskap, borde omedelbart ta sitt ansvar och lämna jordbruket.

Allmänt om småjordbruket

Det småjordbruk som jag växte upp med och arbetade i, var i hög grad självförsörjande. Allt togs tillvara, användes och återanvändes. Av inköpta förnödenheter märks utsäde och handelsgödsel samt oljekakor (kraftfoder) till mjölkorna. Naturligtvis blev det en del förluster av växtnäring, både genom utlakning och genom försäljning av produkter, men förlusterna täcktes med hjälp av inköpt handelsgödsel. För livsmedel måste inköp göras av kaffe, socker, jäst etc. När det gällde mjölk, ost, ägg, kött, mjöl (bröd), grönsaker

och potatis var gården i stort sett självförsörjande, samtidigt som avsevärda kvantiteter producerades för avsalu, och därmed gav familjen kontanter.

För bönderna i den generation som min far tillhörde, var det en självklarhet att väl ta tillvara på stallgödseln och att använda handelsgödsel som komplement. Intresset för en god gödselvård växte och ledde till avsevärda förbättringar, vilka också betydde ett minskat tryck på den yttre miljön. Tyvärr var markkartering inte så vanlig och gödselgivorna blev därför lite slumpmässiga. Skördenivån var relativt bra goda år, men kunde ibland bli mycket låg beroende på väderlek, växtsjukdomar etc. Minnet av året då svartrosten slog ut skörden av höstvetet lever fortfarande starkt liksom aktionen att utrota berberisbuskarna, som visats vara värdväxt för svartrost.

Det var också en självklarhet att ta tillvara gräs och andra växter på dikesrenar, impediment etc. Här gällde handsåtter, med åtföljande krav på att kunna hantera en lie på rätt sätt, från slipning, bryning, inställning och slåtter. De ytor som slagits med lie, handräfsades sedan i samband med att höet kördes in i ladan, det gällde ju att ta tillvara varje strå samtidigt som det skulle se prydligt ut! Den första slåttern på våren blev oftast påfrestande för de muskler, som inte använts på ett tag, men som nu togs i bruk när lien användes. Denna åkomma kallades "lieranken" och användes ibland också för att beskriva muskelbesvär, som inte hade med lien att göra.

Växtodling

Gårdens jordart var styv lera/mellanlera med undantag av ett skifte, som huvudsakligen bestod av gyttejlera. Även på andra skiften fanns små områden med gyttejlera, s.k. dungjord.

Genomförandet av växtodlingen under ett år krävde oerhört mycket arbete eftersom tillgången på maskiner och redskap var begränsad. För dragkraften svarade två hästar, först fram på 50-talets mitt blev det möjligt att hyra/låna in en traktor från någon granne, främst för plöjning. Gårdens maskin- och redskapspark var blygsam, en hästplog, en idealsladd, en fjäderharv, en slättsladd, en lättharv, en ringvält, en såmaskin var det som fanns för jordbearbetning och sådd. Slåtter och skörd klarades av med en slåttermaskin, en hästräfsa, en släpräfsa, samt en självavläggare, som i början av 40-talet ersattes med en självbindare. Det krävdes också att kunna hantera en lie dels för slåtter av dikesrenar, impediment etc., dels för att runt spannmålsåkrarna slå en gata på vändtegen, "meja ikring", där självbindaren sedan kunde köras. Här fick säden tas upp för hand och knyts ihop till kärvar på ett sinnrikt sätt, utan att använda snören. Denna teknik användes också då självavläggare användes vid spannmålsskörden. Maskinen samlade ihop stråna till kärvar, som obundna lämpades av med jämna mellanrum. Sedan ordnades dessa högar till kärvar för hand och knöts ihop med hjälp av ett knippe strån, som slogs runt kärven och sedan hölls samman med en elegant knyting.

Jordarten var i stort sett avgörande för valet av växtföljd. En vanlig växtföljd på Lerbäcks jordar var följande: 1. träda, 2. höstråg/höstvet, 3. vårsäd, 4. vårsäd, 5. vall, 6. vall, (ev. 7. vall). Trädan var betydelsefull dels för att få bra struktur vid sådden, dels för att hålla ogräsförekomsten nere. Dessutom var den lämplig att sprida ut stallgödseln på. Den ansågs allmänt vara värd sitt pris samtidigt som den kunde utnyttjas för odling av grönfoder en kort period under försommaren. Den åker i växtföljden, som skulle bli träda höstplöjdes alltid. Det ansågs att strukturen därmed blev gynnsammare tack vare att tiltorna frös sönder under vintern. Med början på våren harvades sedan trädan ganska intensivt med fjäderharv, kultivator och/eller idealsladd för att få bort ogräset. När höskörden var klar före midsommar ägnades arbetet åt trädan i väntan på att spannmålsskörden skulle börja. Då spreds stallgödseln, som ibland hämtades på gödselstaden utanför ladugården, ibland kördes den ut till trädan under vinterhalvåret och lades upp i stora högar, gödselstackar. Från dessa lastades sedan stallgödseln upp på flakvagnar, från vilka gödseln spreds för hand. Några stallgödselspridare fanns inte på de mindre gårdarna, där var det manuell spridning som gällde. Hantering av stallgödseln var ett tungt och tidskrävande arbete. När stallgödseln var spridd plöjdes den ned omedelbart, oftast med hästdragna plogar, eftersom traktorer sällan fanns att tillgå. För att plöja ned stallgödseln användes ibland skumplogar. Naturligtvis var precisionen i tillförselel mycket låg eftersom mängderna av den tillförda stallgödseln bara kunde gissas och några analyser av dess innehåll av växtnäring gjordes inte. Växtnäringstillståndet i jordarna var dock troligen så lågt att givorna ändå inte översteg de som skulle ha varit optimala. Jordarna kalkades också genom att bränd kalk spreds på trädan i stort sett varje år. Fosfor och kalium tillfördes också via handelsgödsel. På vår/försommar gavs kväve till de höstsådda grödorna genom kalksalpeter, som spreds för hand. Några fullgödselmedel fanns inte att tillgå förrän i slutet av 50-talet.

Från urinbrunnen pumpades urinen upp i en tunna placerad på en hästdragen vagn och med hjälp av självtryck spreds sedan urinen på åkrarna, oftast tillfördes vallarna detta tillskott av växtnäring, främst kalium.

Jordbearbetningen inför vårsådden började med att de höstplöjda åkrarna slätsladdades för att jämna ut tiltorna. Sedan följde harvning med idealsladd 2 till 3 gånger. Ibland kunde ytterligare en körning med fjäderharv eller lättharv användas för att få bra såbruk. Mellan harvningarna spreds handelsgödsel för hand från en såskäppa på magen. Såmaskinen drogs av en häst och det var viktigt att köra rakt och att inte lämna några mellanrum, s.k. gäddor, mellan dragen. Ojämn sådd påverkade nog främst respektive bondes anseende, och hade inte så stor inverkan på skörderesultatet. Några vridprov för att ställa in utsädesmängden gjordes sällan, det fick räcka med en blick i sålådan efter ett drag. Hade mängden utsäde minskat för mycket eller för lite ställdes såmaskinen om så att mindre respektive större mängd matades ut. Precisionen i den tidens jordbruk var således inte särskilt hög. Efter sådden vältades jorden med ringvält för att packas runt utsädet. Någon bekämpning av ogräs genom besprutning och/eller harvning förekom inte. Åtgärderna på trädan tillsammans

med jordbearbetningen före sådden fick räcka, vilket betydde att ogräsförekomsten ibland kunde vara betydande på en del åkrar.

På trädan var det självklart att så höstvete eller höstråg. Höstoljeväxter var ovanliga fram till 50-talet. De höstsådda grödorna var mycket viktiga eftersom de gav kontanter till gården och dess familj. Råg och vete betydde också mjöl till bröd för familjen. De år då skördarna av höstsåden var låga blev återverkningarna på familjens levnadsstandard mycket stora. Betydelsen av att använda ett fullgott utsäde stod klar för de flesta av bönderna. Far köpte det mesta utsädet av en kringresande försäljare för Allmänna Svenska Utsädes AB, d.v.s. för Svalöfs sorter. Dock kom höstvetesorter från Weibulls att med tiden dominera veteodlingen. Sorterna Skandia, Eroica, Ergo, Starke finns fortfarande kvar i minnet. Likaså Solhavre och svarthavren Stormogul, på östgötska uttalad som Storm o Gul.

De höstsådda grödorna följdes av vårstråsäd, vanligtvis blandsäd av havre och korn, ibland med lite inblandning av vicker och/eller ärter. I vårsåden insåddes sedan klöver och timotej, som efterföljande år blev vall och gav nödvändigt foder för husdjuren. Insådd av klöver och gräs i höstsåden ansågs inte vara så bra. Vallen var oftast tvåårig även om treårig vall förekom. Viktiga grödor var också kålrötter och foderbetor, som gav kreatursfoder av högt värde. Ogräsbekämpning och gallring utfördes i dessa grödor för hand, vilket krävde betydande arbetsinsatser. Under några år odlades också sockerbetor på kontrakt med sockerbruket i Linköping, men odlingen var arbetskrävande och inte särskilt lönsam, varför den upphörde på gården.

Ett mörkt kapitel i svensk växtodling är användningen av kvicksilverhaltiga preparat för betning av utsäde. Preparaten var ju godkända av myndigheterna och varningarna var inte särskilt omfattande. Själv har jag tillsammans med far betat utsädet i en snedställd plåttunna, som handvevades runt i åtskilliga minuter för att sedan tömmas i en säck. Det dammande ganska mycket då tömningen skedde. Det enda som fanns ifråga om säkerhetsanvisningar var att inte använda betat utsäde som djurfoder. Först på 1960-talet uppmärksammades riskerna på allvar och betningsmedel baserade på alkylkviksilver förbjöds. Den kritik, som på 60-talet riktades mot svenska jordbrukare för användning av kvicksilverhaltiga betningsmedel, var synnerligen orättvis. Ytterst få av bönderna hade någon utbildning utöver folkskola och hade små möjligheter att följa och delta i debatten, som handlade om komplicerade toxikologiska frågor. Ansvaret var naturligtvis myndigheternas, som trots tillgång på den främsta expertisen, ändå godkänt användningen av betningsmedlen. Detta påpekade jag i några debattartiklar, utan resultat, men väckande stor irritation. Sedan visade det sig att jordbrukets användning av betningsmedel inte var den enda källan till föroreningarna med kvicksilver. Nu håller kvicksilver ånyo på att introduceras i svensk miljö via lågenergilampor. Återigen har politisk opportunistik vägt tyngre än erfarenhet och vetenskaplig dokumentation!

I mycket begränsad omfattning, beroende på små arealer sandjord, odlades matpotatis dels för eget bruk, dels som foder till grisarna. Odling av potatis på lerjorden var möjlig, men eftersom upptagningen var besvärlig, särskilt regnig höstar, undveks potatisodling på lerjordarna

Till vårens arbeten hörde också att röja hagmarkerna för att djurens bete skulle bli så bra som möjligt. Samtidigt justerades och reparerades gärdesgårdar och stängsel. En blygsam gödselgiva av kväve, kalium och fosfor gavs också på våren.

I juni började höskörden genom att vallarna klipptes, ”slogs” ned, med hjälp av hästdragen slåttermaskin. Sedan fick gräs och klöver ligga och torka, på vissa gårdar fanns också en hövändare, som kördes för att luckra upp höet och därmed skynda på torkningen. Det vanligaste var att använda hässjning för torkning av höet, detta beroende på att metoden skyddade bättre mot regnskador, än s.k. krakning. Vanligtvis användes hästräfsa eller släpräfsa för att samla ihop höet, som därefter manuellt, med hjälp av en högaffel, noga placerades i hässjorna. Hässjning betraktades allmänt som ett av de tyngsta arbetena i jordbruket. Torkningen var mycket viktig, fuktigt hö fick inte komma in i ladan eftersom det kunde mögla. Redan då kände bönderna till att möjligt hö var giftigt för både djur och människor, långt senare kunde forskarna visa vilka gifterna var, t.ex. aflatoxiner. När höet var torrt kördes det in i ladan, också det ett ganska tungt jobb eftersom allt måste göras för hand med hjälp en högaffel. Så småningom började halmbåsar användas för att transportera höet från vagnen till dess plats i ladan.

När höskörden var klar väntade trädesbruket, d.v.s. stallgödseln skulle köras ut och spridas för att omedelbart plöjas ned. Trädan fick sedan ligga orörd tills dess att ogräsförekomsten krävde harvningar.

I början av augusti mognade rågen följd av havre, korn, höstvetet och oljevaxter. Skörden av spannmålen skedde med hjälp av självavläggare eller självbindare. Det ansågs allmänt att spannmålsskörden var mindre betungande än höskörden då det gällde arbetsinsatser. Torkningen av spannmålen skedde på fält, kärvarna placerades runt en stör i s.k. såtar och när torkningen ansågs vara tillräcklig kördes kärvarna in i ladan. Ibland skedde tröskningen ute på fältet, men detta var inte så vanligt. En revolution åstadkom sedan skördetröskan, som förändrade arbetet mycket och tog bort många tunga arbetsmoment. Först kom skördetröskor, som var bogserade, sedan de självgående.

I de fall där det inte fanns tillgång till skördetröska måste tröskningen ske med hjälp av stationära verk (se separat uppsats). Ytterst få gårdar hade egna tröskverk, i stället hade en grupp bönder bildat en tröskverksförening och köpt in ett tröskverk med tillbehör. Detta fick sedan cirkulera mellan medlemmarna och kunde också hyras ut till andra. I de fall då tröskverk användes skedde tröskningen i de flesta fall inomhus lite senare på hösten eller under vintern. Endast i undantagsfall skedde tröskningen ute på fältet.

När spannmålsskörden var klar väntade trädesbruk med sådd av höstoljeväxter, höstvetete och höstråg, ibland kunde också höstsådden ske på nyplöjd vall.

Växtodlingsåret avslutades sedan med höstplöjning, som betraktades som fördelaktig i jämförelse med vårplöjning. Höstplöjning med hästplog, i lugnt tempo, en solig, vacker höstdag med plogen rätt inställd, tillhör de allra bästa minnena från arbetena på gården. Dit hör också minnena av de dagar då höet respektive spannmålen låg i säkert förvar i ladan, oåtkomliga för vädrets makter. Känslan av tillfredsställelse en sådan dag kan nog bara jämföras med känslan att ha vunnit lite mer än högsta vinsten!

Husdjursskötsel

På gården fanns två hästar, från början en ardenner och en med lite nordsvenskt utseende. Genom köp kom sedan paret att vara ardenner, lugna och sävliga, men med en mycket god arbetsförmåga. Hästarna var ju oerhört värdefulla och vårdades mycket ömt. De fick gott foder och ryktades varje morgon. Bysmeden såg till att de var väl skodda både på vinter och sommar. Fodret bestod av hö, hackad halm (hackelse) samt valsad havre (kläm). De vattnades med jämna mellanrum, vilket också gav tillfälle till en liten ”pratstund”.

Gården hade från början 5 kor, som medföljde köpet. Så småningom utbyttes de genom att kalvar från kor som mjölkade bra behölls och inlemdes i besättningen. Efter de första åren var besättningens storlek 6–7 mjölkkor, en kviga samt kalvar, vilka slaktades som spädkalvar eller gödkalvar beroende på fodertillgång.

Utfodringen började varje morgon med att korna fick lite hö före mjölkningen. Efter denna gavs gröpe med oljekakor, vatten pumpades upp, och då gröpet var uppätet, fick korna kålrötter eller foderbetor. Sedan följde hö i stort sett så mycket de orkade äta, men för säkerhets skull lades också lite halm på foderbordet. Utfodringen på eftermiddagen började kl 16 och följde samma schema som på morgonen. Den enda anpassningen till den enskilda kons mjölkavkastning var att mängden gröpe med oljekakor varierades, dock något slumpmässigt. Det fanns ju inga mätningar av mjölmängden och inga vägningar av fodret förekom. Far hade dock lång erfarenhet av husdjursskötsel så det blev nog ganska bra trots allt.

Sommartid gick korna på bete dels på de hagmarker som tillhörde gården, dels i skogen som hade några öppna partier med gräs och örter. När betet ansågs vara otillräckligt gavs tillskott av grönfoder, som odlats på trädan. När vallarna skördats och höet bärgats började de att tillväxa igen. På sensommaren användes de som betesmark, åkrarna stänglades in med taggtrådstaket, och korna fick sedan gå fritt och beta återväxten.

Mjölkorna var oerhört viktiga för gårdens ekonomi, varje månad kom likviden för levererad mjölk, en säker inkomst om än inte så stor. Det var också möjligt att ta tillbaka

skummjolk att användas till kalvar och grisar. Mjolkpriset var ju i hög grad beroende av mjölkens kvalitet, d.v.s. fetthalt samt hygieniska egenskaper. Detta betydde att omsorgen av mjölken var viktig vilket i sin tur medförde höga krav på att hinkar, sår, silar etc. alltid måste diskas omsorgsfullt för att alltid vara rena. Vidare att mjölken snabbt måste kylas. På sommaren krävdes då att det fanns is till kylvattnet i den tunna där mjölksåarna placerades före början av mjölkningen. Sedan fick mjölken vara där fram till dess att den placerades på stättan för att hämtas av mjölkskjutsen ca kl 08 varje morgon. Under vintern måste is hämtas från en närbelägen sjö för att sedan lagras i en s.k. isdös, där isblocken sedan täcktes med ett tjockt lager sågspån för att inte smälta. Varje dag under sommaren hämtades ett isblock till kylvattnet i tunnan där mjölksån var placerad.

Far och mor arbetade mycket målmedvetet med mjölkens kvalitet och lyckades också väl. Redan 1938 fick mor Mjolkcentralens diplom, något som hon var mycket stolt över. Tyvärr fick hon en enda anmärkning de följande åren, vilket gjorde att den guldmedalj, som hon var så nära att få ur Konungens hand, inte blev hennes.

Flocken av 40–50 höns, ledda en stolt tupp, var mycket viktig för familjen. De utfodrades med spannmål, men också med diverse matavfall, som på detta vis togs tillvara. Hönsen liksom tuppen fick också ”drav”, d.v.s. kli uppblandat med vatten. Äggproduktionen gav mat till familjen, samtidigt som äggen var en viktig bytesvara i lanthandeln. Leveranserna av ägg räckte oftast till för att betala inköp av specerier plus att kontanter betalades ut. Det var också en självklarhet att föda upp kycklingar genom att låta en eller flera villiga hönor, s.k. ”skrockhönor”, ruva på ägg i tre veckor. Honkycklingarna blev så småningom hönor, som med glädje införlivades i hönsflocken, medan tupparna blev välkommen och välsmakande mat på bordet. Vid kräftfångsten kunde dessutom tuppkött användas som bete.

De grisar, som föddes upp, gav fläsk både till hushållet och till försäljning, liktydigt med kontanter till kassan. Det bör poängteras att grisarna blev nära och kära husdjur, och vid slakten inställde sig alltid en känsla av vemod då ett omtyckt husdjur nu skulle försvinna från gården. Grisar kan i denna miljö bli mycket personliga och är dessutom mycket renliga. I de flesta fall slaktades grisarna hemma på gården av socknens slaktare. Någon besiktning av fläsket förekom inte vid hemslakt, men var nog redan på 30-40-talen obligatorisk vid slakthusen. Så småningom, kanske in på 50-talet, ersattes hemslakten av leverans av grisarna till Östergötlands slakteriförening, och efter slakten kunde fläsket sedan återtas till gården. Detta betydde också att besiktning skett för kontroll av att trikiner inte fanns.

Arbetsordning

Arbetsordningen under året var nästan helt styrd av den årsrytm och de villkor, som gällde för jordbruket. För den enskilda dagen styrdes aktiviteterna huvudsakligen av mjölkorna

och deras skötsel. De skulle mjölkas 2 gånger per dag, kl 06 och kl 18, och för mjölkproduktionen var det viktigt att tiderna noga hölls. Slarv med mjölkningstiden gav omedelbart sänkning av kornas avkastning. Missades tiden med någon kvart följde också ett högljutt protestråmande från alla mjölkkor. De skulle också mjölkas i en viss ordning i annat fall protesterade den som ansågs sig förfördelad.

Tidpunkterna för sådd och skörd bestämdes av växterna, deras utveckling och mognad, men påverkades också av väderleken. I de pauser, som uppkom, fick sedan andra viktiga sysslor passas in.

En arbetsdags schema, som gällde för alla dagar året om, oavsett om det var söndag eller juldag etc., bestämdes av husdjurens skötsel med mycket fasta tider för mjölkning, tider som sällan frångicks. Med dessa tider som fasta punkter byggdes arbetsordningen upp enligt följande.

05.00 Väckarklockan ringer – uppstigning

05.30 Morgonkaffe

05.45 Ladugårdarbetet börjar med rengöring av båspallar. Husdjuren får foder och vatten. Utgödsling (vintertid)

06.00 Mjölknigen börjar

06.45 Mjölknigen avslutad, mjölken kyls ned, hinkar och sår diskas, senare tillkom också mjölkningmaskiner att hålla rena

07.00 Frukost- oftast havregrynsgröt med smörgås

07.30 Mjölksåarna placeras på stättan för att hämtas av mjölkskjutsen

07.45 Utfodring av alla djur, rykning av kor och hästar, utgödsling och uppstädning (vintertid)

08.30 Diverse arbete beroende av årstid

09.30 Förmiddagskaffe

10.00 Arbeten av olika slag beroende på årstid

12.00 Middag, dagens huvudmål med varmrätt och efterrätt samt kaffe. Middagsslummer

13.00 Diskning av mjölksåar, återkomna från mejeriet. Arbete av olika slag beroende på årstid

15.30 Eftermiddagskaffe

16.00 Arbete i ladugården, utgödsling, utfodring m.m. (vintertid)

18.00 Mjölkning, omhändertagande av mjölken för kylning, diskning

19.00 Kvällsmål av skiftande slag, inte sällan rester – Tidningsläsning, radio, TV

20.00 Slutlig tillsyn av husdjuren i ladugården. (vintertid)

20.30- 05.00 Sömn och vila

Det är viktigt att påpeka att schemat ändrades radikalt den dag då mjölkorna släpptes ut på bete. All tid, som under vinterhalvåret måste ägnas arbetet i ladugården, kunde nu användas till andra arbetsuppgifter. Sådana tillkom ju också under vår-sommar-höst med sådd, skötsel och skörd av alla grödor. Oavsett årstid var arbetstiden således ca 16 timmar per dygn, måltidsraster o. dyl. inräknade. Arbetsintensiteten varierade naturligtvis, men bundenheten till arbetsuppgifterna var hela tiden hög. Någon semester förekom således aldrig.

Husdjuren var två hästar, 5–6 mjölkkor, någon kviga, någon kalv, ett 50-tal höns samt en eller två grisar. Av dessa husdjur krävde korna det mesta arbetet med utfodring, rykt och mjölkning på bestämda tider. Skötsel och omvårdnad av de övriga husdjuren var inte så strängt relaterat till tider på minuten som kornas skötsel och då särskilt mjölkningen.

Under vinterhalvåret ägnades arbete och tid åt skogsvård och avverkning. Under åren 1934–1939 avverkades mycket skog för att få virke till reparationer av ladugården, samt nybygge av magasin och mangårdsbyggnad med uthus. När dessa projekt genomförts inskränktes skogsarbetet till gallring, som gav ved, stängselvirke etc. Några större träd fälldes ibland för att få virke till reparationer. Gårdens hagmarker krävde också en del röjningsarbeten, vilka mestadels utfördes under vinterhalvåret.

Gården avgränsade i öster av Lillån, som rinner upp i Kilarpssjön och mynnar ut Svartån. Vattenflödet var sommartid minimalt samtidigt som översvämningar av lågt liggande marker ofta förekom under höst, vinter och vår. Grävningar, rensningar och viss reglering gjorde att skadorna dock blev relativt måttliga. Lillån hade ett ganska bra bestånd av flodkräfta. Kräftfångsten, som var reglerad, började den 7 augusti kl 18 och fick fortgå fram till jul. Jag fångade min första kräfta 7 augusti 1934 och fick samma kväll ytterligare 6–7 stycken. Kunskapen liksom utrustningen var bristfällig och det skulle ta ett par år för att lära. Efterhand blev erfarenheten stor liksom fångsterna, att på en kväll fånga 10–15 tjog var inte ovanligt. Fångsten av kräftorna gav ett mycket välkommet tillskott till kassan under många år. Det ansågs viktigt att bara fånga kräftor, som uppfyllde lagens krav, d.v.s. de skulle vara minst 9 cm långa. Kräftor som inte höll måtten kastades tillbaka i ån. Därigenom hölls beståndet på hög nivå genom alla åren. Min sista fångst skedde hösten 1968, vilket betyder att kräftfångst för min del ägt rum under 34 år i följd. Tyvärr drabbades sedan Lillån av kräftpest, kanske beroende på att signalkräftor satts ut?

Sammanfattning

Tidsperioden 1930–1970 var mycket händelserik samtidigt som det svenska samhället och inte minst bondesamhället förändrades snabbt. Perioden börjar med en kris då det

gällde den ekonomiska situationen med hög arbetslöshet som en av följderna. Sviterna av Kreugerkraschen fanns kvar. Jag minns från mina första år den misär som många familjer levde i. Statarna hade det ganska bra då, de hade bostad och arbete, fick en viss lön samt hade tillgång till baslivsmedel. Jag minns nödhjälpsarbetena, t.ex. stenröjning på åkrarna, stensprängning med dynamit, efterarbeten med sätt och slägga för att slå sönder stenblocken till lämplig storlek för att stoppas i en stenkross och bli makadam. Hårt arbete under långa dagar mot låg ersättning var vad som bjöds. Talet om s.k. fattighjälp var en realitet för många.

När sedan en viss uppgång i konjunkturen började märkas, startade andra världskriget 1939, efter lite vapenskrummel i Österrike och Tjeckoslovakien. Jag minns mycket väl andra världskrigets första dag den 1 september. Vi lyssnade på radionyheter på lunchen kl. 12.30 då det meddelades att Polen angripits av Tyskland. Det första som sades var mors: ”Åk upp till Sture Kellander (d.v.s. lanthandeln) och köp 5 kg orostat kaffe!”. Jag åkte direkt och dessa 5 kg orostat kaffe blev en stor tillgång de kommande åren eftersom kafferansoneringen inte gav många hekto kaffe. Hamstringen hade då redan börjat och för bönderna var det främst kaffe och socker som var viktiga. När det gällde mjölkprodukter som smör och ost tillverkades dessa hemma, mjölk togs undan och användes till smör som kärnades och till ost som ystades för att täcka familjens behov. Visserligen räknades kor, kalvar och grisar för att hindra olaga slakt, men räkningen gjordes med stor vänlighet och slakt av en gris eller av en kalv utanför slaktlicensen var inget ovanligt. Eftersom slaktlicensen gällde en gris fördröjdes slakten tills grisen nått en hög vikt inte sällan långt över 100 kg. Så länge det inte bedrevs svart börshandel ingrep varken den lokala fjärdingsmannen eller socknens kristidsnämnd. Samma principer följde förmalning av mjöl av råg och vete. Tillstånden att mala en viss kvantitet brödspannmål, de s.k. förmalningskortet, utfärdades av kristidsnämnden. De förvarades alltid i kvarnen och skrevs på i mån av behov. Även för mjölet gällde att så länge ingen olaga handel förekom ingrep inte de lokala myndigheterna. Efter något år tilläts byteshandel, vilket i hög grad gynnade bönderna. De kunde nu lagligt byta till sig kaffe och socker mot mjöl och kött och således hålla kosten på en relativt hög standard.

Under krigsåren, med mycket kalla vintrar, uppstod under några år brist på foder. Det blev därför nödvändigt att utfodra korna med granris, vilket höll dem vid liv, men sänkte produktionen av mjölk med minskade inkomster som följd. Den svåraste effekten av utfodring med granris blev dock att kornas dräktighet minskade. Att korna inte kalvade betydde ju att de inte heller mjölkade, varför granrisets negativa effekter blev mycket djupgående. Vad jag minns kvarstod dock inte effekterna när foderstaten efterhand kunde ändras till en normal.

Krigsårens påfrestningar övervanns och när fredsåren började var läget mycket bra för småjordbruket. För mina föräldrar var tillfredsställelsen stor att gårdens byggnader nu var

högklassiga. Vad som återstod ifråga om grundförbättringar var täckdikning av åkermarken. Denna åtgärd genomfördes med handgrävning av alla täckdiken under åren 1945–1949. Effekterna på avkastningen blev mycket stora både då det gäller kvantitet och kvalitet.

Samtidigt var priserna på jordbrukets produkter ganska bra, vilket påverkade levnadsstandarden positivt. De beslut, som Riksdagen fattade gällande jordbrukets rationalisering, verkade också i positiv riktning. Mina föräldrar kunde således glädja sig åt en ganska god ekonomisk situation, som dessutom gjorde det möjligt för dem att stödja mina studier på folkhögskola, lantmannaskola och specialgymnasium.

För min del blev åren fram till militärtjänsten, som började våren 1947 mycket trygga. Jag fick mat, kläder, omtanke och stort stöd i de framtidsplaner, som smiddes. Början på den klassresa ”Från statarunge till docent”, vilken skildras separat, blev så bra som tänkas kan. Utan stöd och hjälp från mina föräldrar hade den nog inte varit möjlig. Efter deras flytt till Uppsala hösten 1968 fick jag sedan möjlighet att på olika sätt något återgälda allt vad de gjort för mig genom alla år.